

## REÁLIÁK ÉS NÉMET FORDÍTÁSUK KOVÁTS JUDIT *HAZÁTLANOK* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

### REALIA AND THEIR GERMAN TRANSLATION IN JUDIT KOVÁTS' NOVEL *HAZÁTLANOK*

BAZSÓNÉ SÓRÉS MARIANNA\*

**Absztrakt:** Kováts Judit történész *Hazátlanok* című regénye egy felvidéki német család megrázó sorsát tárja elénk a második világháború viharában, Lilli Hartmann késmárki diáklány szemszögéből. A szerző az oral history módszerével felkutatott történelmi emlékekre támaszkodva különleges hitelességgel ragadja meg a hétköznapi emberek életét ebben a vérzivataros időszakban. A történetben gyakran felbukkanó korabeli reáliák különös kihívást jelentenek a fordító számára. A tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy milyen típusú reáliák fordulnak elő a műben és milyen átváltási műveleteket alkalmazott Zador Éva e kulturális-történelmi kifejezések német nyelvre való átültetése során.

**Kulcsszavak:** történelmi regény, második világháború, oral history, reáliák csoportosítása, átváltási műveletek

**Abstract:** Judit Kováts' novel *Hazátlanok* presents the devastating fate of a German family from Upper Hungary (now Slovakia) during the turmoil of World War II, told through the perspective of Lilli Hartmann, a schoolgirl from Kežmarok (Késmárk). Using oral history methodology, the author captures the lives of ordinary people during this turbulent period with exceptional authenticity. The period-specific cultural items (realia) that frequently appear in the story pose a particular challenge for the translator. In the study, we examine what types of cultural items appear in the work and what translation techniques Éva Zador employed when rendering these cultural-historical expressions into German during the translation of the novel.

**Keywords:** historical novel, World War II, oral history, classification of cultural items (realia), translation operations

---

\* BAZSÓNÉ DR. SÓRÉS MARIANNA  
egyetemi docens  
Miskolci Egyetem BTK MFI  
Német Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszék  
[marianna.bazsone.sores@uni-miskolc.hu](mailto:marianna.bazsone.sores@uni-miskolc.hu)

## 1. A REGÉNYRŐL, AZ ELEMZÉS MÓDSZERE

Kováts Judit történész, levéltáros *Hazátlanok* című regénye 2019-ben jelent meg a Magvető Kiadó gondozásában. Az író nő hosszas kutatómunka eredményét publikálta egy fikatív történet formájában, melyet átszőnek az önéletrajzi elemek. Családi indíttatásból interjúkat készített, és az oral history eszközével óriási anyagot gyűjtött egyéni sorsokról, családtörténetekről, népszokásokról, városfejlődésről, ételekről. A német nyelvű fordítást Zádor Éva készítette, amely 2020-ban a Nischen Verlag kiadásában jelent meg.

A regény Lilli Hartmann életét mutatja be 17 éves korától 23 éves koráig. A későmárki gimnázium végzős diákja 1944-ben tragikus fordulóponthoz érkezik életében. Német származása miatt előbb a partizánok üldöztetése elől kényszerül menekülni, majd a háború végeztével még súlyosabb megpróbáltatások várnak rá. Családjával együtt – édesanyjával és várandós nővérével – minden joguktól megfosztják őket, vagyonukat elkobozzák. Először Szlovákia legnagyobb koncentrációs táborába, Novákyba hurcolják őket, ahol egy évig raboskodnak. Szenvedéseik azonban itt nem érnek véget: a háború sújtotta, romokban heverő Bajorországba deportálják őket. Az író nő a személyes találkozás során rendelkezésemre bocsátott olyan dokumentumokat, amelyek a Zádor Éva fordítóval folytatott üzenetváltásokat tartalmazzák. A szövegben több helyütt találhatóak utalások erre az üzenetváltásra, amelyek betekintést engednek a konkrét fordítási folyamatba.

## 2. A REÁLIÁK LEHETSÉGES OSZTÁLYOZÁSA A *HAZÁTLANOK* CÍMŰ REGÉNYBEN

### 2.1. Reáliák osztályozása Vlahov és Florin alapján

Jelen tanulmánynak nem célja a reália fogalmával kapcsolatos terminológiai viták tisztázása, sokkal inkább a reáliák előfordulásának vizsgálata a *Hazátlanok* című regényben, azok osztályokba sorolása és kultúrák közvetítő szerepük vizsgálata. A műfordításnál ugyanis nemcsak nyelvi átváltásról van szó, hanem a két kultúra közötti közvetítésről is. A fordítások kultúrák közvetítő szerepéről Sherry Simon ezt írja:

Csak idő kérdése volt, hogy a kultúrakutatás »felfedezze« magának a fordítást. A kultúra globalizációja végső soron azt jelenti, hogy mindannyian »lefordított« világokban élünk, hogy a tudás általunk elfoglalt terei különböző helyekről származó gondolatokból és stílusokból rakódnak össze, hogy a transznacionális kommunikációs folyamatok és a gyakori migráció révén minden kulturális színtér keresztüttá, találkozóhellyé alakul. Ezek a gondolatok napjaink elfogadott igazságaivá váltak. A diaszporikus kultúra sokfélesége és az identitás változékonyasága – beleértve a nemi szerepeket is – a kultúrakutatás központi kérdéseihez tartoznak. Az identitás ellentmondásossága mindinkább a nyelv kulturális

autoritására, a beszélőnek a domináns kódokon belül elfoglalt helyzetére hívta fel a figyelmet. A nyelveket az egyéni és kollektív tudat (self) megformálásának részeként értelmezzük... (Simon 2004: 175).

Ezen túl Simon tanulmányában a fordítást hídnak tekinti, amely nem mindig csak passzív szerepet tölt be a két part között, hanem a két part is csak a híd aktív jelenlétén keresztül létezik. „A fordítás ahelyett, hogy már létező kulturális entitások közt verne hidat, a kulturális alkotás egy formájává válik. Másként fogalmazva: a híd hozza létre azokat a valóságokat, amelyeket aztán összeköt” (Simon 2004: 196–197). Az ekvivalencia úgy valósul meg, hogy a fordító nem arra helyezi a hangsúlyt, hogy az idegen kultúrán belül mit jelent az adott fogalom, hanem milyen mértékben ekvivalens a fordító által megalkotott és használt terminussal. Dróth Júlia Pym és Heltai meghatározását veszi alapul, melynek értelmében tehát „a fordítónak meg kell ragadnia az üzenet lényegét (globális szempont), és az írói szándéknak megfelelően (globális szempont), valamint a célnyelvi olvasó igényeihez alkalmazkodva (globális szempont) meg kell ismételnie ezt az üzenetet a másik nyelven úgy, hogy a szöveg minden elemében hozzáférhető, jól értelmezhető legyen (lokális szempont)” (Dróth 2021: 103).

Forgács Erzsébet tanulmányában megjegyzi, hogy „a reáliák gyakori előfordulása, azaz a kvantitatív jellemző a szövegben lényegi, kvalitatív jegyet hordoz” (Forgács 2004: 38). Fontosnak tartja a reáliák kvantitatív felmérését a műben, mert így megállapítható, hogy mennyire „részei az író stílusának” (Forgács 2004: 40). Kováts Judit regényéről elmondható, hogy számos reália fordul elő benne – nagyrészt kultúraspecifikus kifejezések –, melyek összefüggésbe hozhatóak egyrészt a történelmi eseményekkel (a Szepeességben élő német kisebbség sorsával a II. világháború alatt és a háború után), másrészt az eltérő helyszínekkel (Szlovákia, Ausztria, Németország) és az ott élő nemzetiségekkel (német, szlovák, magyar). Heltai Pál tanulmányában úgy határozza meg a kultúraspecifikus vagy kulturálisan kötött nyelvi elemeket, hogy azokat „egy adott nyelvet vagy nyelvváltozatot beszélő népcsoport anyagi és szellemi kultúrája határoz meg [...], amelyeknek megléte vagy milyensége az adott kultúrához köthető, azzal magyarázható” (Heltai 2013: 38). Kováts Judit regényében ez a kulturális közeg elsősorban a Szepeesség (Zips) és az itt élő német kisebbségek kultúrája.

A tanulmány a fordításelméleti szakirodalom reáliadefiníciói közül Klaudy Kinga tágabb meghatározását veszi az adott mű elemzése során alapul, mely szerint a reália „valamely kultúrára sajátosan jellemző jeltárgy vagy fogalom és annak elnevezése, amelynek a másik kultúrában nincs megfelelője, vagy más a konnotációja” (Klaudy 2013: 86). A Kováts Judit *Hazátlanok* című regényében előforduló reáliák besorolhatóak a Vlahov és Florin bolgár kutatók (Vlahov–Florin 1980: 51) által létrehozott osztályozási rendszerbe, bár megfigyelhető, hogy a legtöbb példa

történelmileg beágyazódott, a regényben előforduló népcsoportok és egyének tágabb fizikai és ideológiai környezetéhez kapcsolódik (II. Néprajzi reáliák, III. Társadalmi-politikai reáliák). A forrásszöveg és a célnyelvi szöveg között megfigyelhető *nyelvi aszimmetria* a legmarkánsabban a felvidéki német lakosság nyelvi és szociokulturális identitásának kifejező német nyelvű kifejezések fordítása során mutatkozik meg. Ebben a státuszban ezek a kifejezések fordíthatatlanok és a célnyelvben természetes módon olvadnak bele a szövegbe, elveszítve kiemelő funkciójukat.

Vlahov és Florin (Vlahov–Florin 1980: 51) osztályozása alapján a műben előforduló reáliák vizsgálatával megállapítható, hogy a fordító milyen módszereket alkalmaz különböző típusú reáliák esetében, átveszi-e őket változatlan formában, adaptálja-e a célnyelvi kultúrához, vagy magyarázó fordítást alkalmaz-e.

## I. Földrajzi reáliák

1. Geográfiai képződmények (pl.: *Kriván* 'Das Krummhorn', *Bibircs* 'die Warze', *Székényes* 'der Kastenbergr', *Karbunkulus-torony* 'der Karfunkelturm', *Gerlachfalvi*, *Nagyszalóki*, *Lomnici-csúcs* 'die Gelsdorfer, die Schlagendorfer, die Lomnitzer Spitze', *Zöld-tó* 'der Grüne See')
2. Ember alkotta földrajzi objektumok
3. Endémiák (szűk területen előforduló növény- és állatfajták, pl. *kezében a bájós kis gyopárral* 'mit dem hübschen kleinen Edelweiß in der Hand')

## II. Néprajzi reáliák

1. A mindennapi élet reáliái
  - a) ételek, italok (pl.: *püspökkenyér* 'Früchtebrot', *citromos kolbász* 'Zitronenwurst', *spanyol széltorta* 'Spanische Windtorte', *szepesi virsli* 'Zipser Würstchen', *knédli* 'Knödel')
  - b) öltözet (pl.: *uniformisán szalagos rendjelek* 'an der Uniform Orden mit Bändern', *svájcisapkás férfi* 'der Mann mit der Baskenmütze', *Hitlerjugendnadrág* 'Hitlerjugend-Hose', *ködmön* 'Pelz')
  - c) lakhely, bútor, edény, (pl.: *gerendaház* 'Blockhäuser', *Barakkfalva* 'Barackingen', *Deszkaháza* 'Bretterhausen')
  - d) közlekedési eszköz (pl.: *hosszú szerelvény*, *marhavagonok* 'ein langer Zug, Viehwaggon', *katonavonatok* 'Züge mit Soldaten', *sebesültvonatok* 'Züge mit Verletzten', *hadifogolyvonatok* 'Züge mit Kriegsgefangenen', *ponyvás teherautó* 'Lastwagen mit Plane')

## 2. A munkatevékenység reáliái

- a) foglalkozásnevek (pl.: *a bajor pékek* 'die bayrischen Bäcker', *táborparancsnok* 'Lagerkommandant')
- b) munkaeszközök (pl.: *bőrszijas kutyakorbács* 'Hundepeitsche mit Lederschnüren')
- c) munkaszervezés (pl.: *organizálunk* 'Also versuchen wir irgendetwas zu organisieren.', *feketézni* 'Schwarzhandel betreiben')

## 3. Művészet és kultúra

- a) zene és tánc (pl.: *Stille Nacht; O Tannenbaum, lánc, lánc, eszterlánc* 'wir treten auf die Kette, dass die Kette klingt, wir haben einen Vogel, der so lieblich sing')
- b) hangszer (pl.: *zongora* 'Klavier')
- c) ünnepek, játékok (pl.: *bóglizás* 'das Schlittschuhlaufen')
- d) szokások, rituálék és szereplőik (pl.: *angyalhajás fenyőfa* 'ein Tannenbaum mit Engelshaar')

## 4. Etnikai reáliák

- a) népnevek (pl.: *gorál pásztorok* 'goralische Hirten', 'Reichsdeutsch', 'Volksdeutsch', *köpnöyeforgató szlovákok* 'slowakische Wendehälse')
- b) csúfnevek, gúnynevek (pl.: *'fritz'* 'német katona gúnyneve a második világháborúban')
- c) lakhely szerinti megnevezések (pl.: *'Lagerkind'*, *szudétások* 'Sudetendeutsche', *svábok utcája* 'Straße der Donauschwaben')

## 5. Mértékegységek és pénzek

- a) mértékegységek (pl.: *három és fél mázsa* 'dreieinhalb Doppelzentner')
- b) pénzek (pl.: *négyszáz márka* 'vierhundert Mark', 'Reichsmark', *szép, vidám bankjegyek* 'schöne, fröhliche Scheine')
- c) népies megnevezések (pl.: *bóglizás* 'das Schlittschuhlaufen')

# III. Társadalmi-politikai reáliák

## 1. Közigazgatás, államberendezés

- a) közigazgatási egységek
- b) települések (pl. *Koš nevű település határában* 'am Rand des Dorfes Koš')
- c) települések részei (*Kapucinusok 8'* 'Kapucínska ulica')

## 2. Hatalmi szervek

- a) irányító szervezetek (pl.: *Magyar Párt* 'Ungarische Partei', *Német Párt* 'Deutsche Partei', *Heimatschutz* 'Heimatschutz')

- b) irányító személyek (pl.: táborvezető '*Lagerführer*', *Führer* '*Führer*', táborparancsnok '*Lagerkommandant*', milicisták '*Milizionäre*')

### 3. Politikai élet

- a) politikai tevékenység és szereplői (pl. *národní výbor* '*národní výbor*')
- b) társadalmi szervezetek és szereplőik (pl. *Vöröskereszt Gillitzer utcai állomása* '*Rotkreuz-Büro in der Gillitzer Straße*')
- c) társadalmi mozgalmak és szereplőik (pl. *partizánok* '*Partisanen*')
- d) rangok, titulusok, megszólítások (pl.: *herceg* '*Fürst*', *járási főnök* '*Landrat*', *menekültügyi biztos* '*Flüchtlingskommissar*', *lakásügyi biztos a národní výborban* '*Kommissar für Wohnungswesen im národní výbor*')
- e) oktatási intézmények (pl.: *Líceum* '*das Lyceum*', *szlovák gimnázium* '*das slowakische Gymnasium*', *magyar iskola* '*ungarische Schule*', *német iskola* '*deutsche Schule*')
- f) osztályok, rétegek, kasztok
- g) politikai szimbólumok
- h) okiratok (pl. *výmer* – *kiutasítási határozat*)

### 4. Katonai reáliák

- a) katonai egységek (pl.: *Heimatschutz, Wehrmacht*)
- b) fegyverek (pl. *Kalasznyikov* '*Kalaschnikow*')
- c) *mundér* (pl. *szalagos rendjel* '*Orden mit Bändern*')
- d) katonai rangok, beosztások (pl.: *Bocian őrnagy* '*Feldwebel Bocian*', *milicista* '*Milizionär*', *Mérgező őrmester* '*Feldwebel Wüterich*')

## 2.2. A reáliák fordítása során alkalmazott fordítási műveletek

A reáliák fordításának vizsgálata során abból indulunk ki, hogy „a kulturális reáliák a fordító részéről széles körű háttérismereteket igényelnek, de előzetes ismeretekkel az olvasónak is rendelkeznie kell” (Tellingner 2003: 62). A fordító kultúrák közötti közvetítőként nemcsak nyelvpár szerinti átváltási műveleteket végez, hanem a kultúrák közötti eltérések áthidalására szolgáló stratégiákat alkalmaz, melyeket *kultúráspecifikus átváltási műveleteknek* nevezünk (Klaudy 2012: 36).

Zador Éva fordításában nem találkozunk szövegen belüli magyarázatokkal, de a szövegen kívüli kommentárok sem jellemzőek. A legtöbb esetben az általános fordítás módszerét alkalmazza, szó szerinti fordítást (pl.: *liceum* '*das Lyceum*', *szlovák gimnázium* '*das slowakische Gymnasium*', *magyar iskola* '*ungarische Schule*', *táborvezető* '*Lagerführer*', *táborparancsnok* '*Lagerkommandant*', *milicisták* '*Milizionäre*', *Magyar Párt* '*Ungarische Partei*'). Bizonyos esetekben a honosítás

jelensége mutatkozik meg, amikor a fordító arra törekszik, hogy a szöveget hozzáigazítsa a befogadó kultúra normáihoz. Erre kiváló példa a *Lánc, lánc, eszterlánc* című magyar gyermekdal és német megfelelője, a *Wir treten auf die Kette, dass die Kette klingt, wir haben einen Vogel, der so lieblich singt*. A két dal közötti kulturális híd a „lánc – Kette” szómegfelelés, amely mindkét szövegben központi motívumként jelenik meg. Hasonlóan jár el a fordító a *püspökkenyér – Früchtebrot* szópárral is. Bár létezik a német nyelvben a tükörfordítással fordítható *Bischofsbrot* elnevezés is, mégis a sokkal népszerűbb és elterjedtebb ünnepi sütemény nevét alkalmazza a fordításban. Amikor az egyik Tatra-legendában a ködmön – speciálisan magyar, történelmi jellegű ruhadarab – kicsinyítő képzővel ellátott kedveskedő alakja helyett a Pelz szót használja (*milyen finom, puha ködmönöcskét 'welch feinen, weichen Pelz'*) ugyanez az elv vezérli és a német kultúrában ismert és érthető fogalmat választja. Megfigyelhető a honosítás ellentéte is, a külföldiesítés, ami azt jelenti, hogy a fordító a szlovák szóhasználattal megőrzi a forrásnyelvi kultúra idegenségét a célnyelvben. Nem próbálja otthonossá tenni a szöveget, hanem tudatosan fenntartja annak kulturális és nyelvi másságát (*lakásügyi biztos a národní výborban 'Kommissar für Wohnungswesen im národní výbor', výmer 'výmer' – kiutasítási határozat*). A szerző által rendelkezésre bocsátott feljegyzésekből kirajzolódik, hogy főként a reáliák esetében folyamatos párbeszéd zajlott a szerző és a fordító között. A kérdéses szöveghelyeknél a szerző történelmi tudására alapozva szakmai támogatást nyújtott a fordítómunkához, mint az alábbi példában is: „*villamosremíz: Lokschuppen (ez a Blumenstadt mintájául szolgáló Rosenheimban a városházával szemben található, jelenleg múzeum és közösségi tér)*”.

A szerző és fordító szoros együttműködése különösen jól megmutatkozik a személynevek és földrajzi nevek kezelésében, ezért a következőkben e két területre vonatkozó fordítási megoldásokat vizsgáljuk meg.

### 3. NEVEK FORDÍTÁSA

A szakirodalomban egyetértés van abban a kérdésben, hogy a fordítási stratégiát nem könnyű meghatározni, mert a „stratégia használatában gyakran összerosódnak az automatikus és a tudatos műveletek, pedig a stratégia terminust inkább a tudatos műveleteknek kellene fenntartani” (Klaudy 2018: 12). Dróth Júlia azt javasolja, hogy a fordítási stratégiát gyűjtőfogalomként kell kezelni és Chesterman definíciójára hivatkozik, mely szerint „a stratégia olyan módszer, melynek segítségével a fordító alkalmazkodik a fordítási normákhoz [...] az általuk elérhető lehető legjobb változatok érdekében” (idézi Dróth 2021: 101). Ezen túl a fordításelméletben létezik a tulajdonnevek fordíthatatlanságának fogalma, „miszerint a tulajdonneveknek nincs jelentésük, csak azonosító szerepük, ezért nem is fordíthatóak” (Szilágyi-Kósa 2022: 151). A *Hazátlanok* című regény esetében a legjobb változat megszületését

segíti az a szerencsés tényező, hogy a szerző és a fordító együtt tudtak működni a fordítási folyamatban, így a legtöbb esetben nincs szó a tulajdonnevek fordíthatatlanságáról. A szerző maga készített egy listát a fordító számára a műben előforduló személynevekről és megszólításokról, kifejezve, hogy melyik névvariáns felel meg a szerzői szándékának a német nyelvű fordításban.

- Pl. Iza néni, Gerlinde anyja '*Frau Stolz*' (Gerlinde apja: Adam Stolz)
- Andor bácsi, Kinga apja '*Herr Engelhart*'
- Frida nénikém '*Tante Frida*', a férje Paul bácsi '*Onkel Paul*'
- Altmann igazgató úr '*Direktor Altmann*'
- Brenner tanár úr / Herr Brenner '*Herr Brenner*'

Helyenként választási lehetőségeket kínál fel:

- Erna néni, az osztályfőnök = Frau Lux, Roxer vagy Eiser
- Dezső bácsi, a boltos = Herr Mandel vagy Mendel, esetleg Moser?
- Elisa asszony = Frau Elischer vagy Bittner

A *Hazátlanok* című regényben a nemzetiszocialista érzésű tanár úr megszólítása Brenner tanár úr (kivéve, amikor a rábizott gyerekek haraggal beszélnek róla), majd Hitler eleste után következetesen Herr Brenner lett. „Herr Brenner a reggeli Appellen a zászló félárbóca eresztését és főhajtást vezényel [...], Herr Brenner mindenkinél mélyebbre hajtja a fejét.” (Kováts 2019: 50). A német fordításban használt Herr Brenner megszólítás nem tükrözi ezt az identitásbeli változást: „Es ist allein Herr Brenner, der unsere Erziehung im Geiste des Reiches für gefährdet hält [...]” (Kováts 2020: 24). Erna néni, az osztályfőnök megszólítása a gyerekekhez fűződő szeretetteljes viszonyát tükrözi, amit a fordító a német Frau Eisler kifejezéssel fordít (itt a szerző a Frau Lux, Roxer vagy Eiser közül választja végül a Frau Eisler nevet). A nevek esetében a domesztikáló stratégia mellett a fordító arra is ügyel, hogy a fordításban a nevek ne váljanak félreérthetővé, pl. Janika, a bolond koldus 'Jani, der verrückte Bettler' változatban a fordító elhagyta a kicsinyítő képzőt a név végéről, mert németül úgy nagyon lányosnak hangzana vagy a Stefi keresztnévet németül a Stefan alakban használja, hogy egyértelmű legyen a szereplő neme.

A szerző arról is beszámolt, hogy Zádor Éva fordítóval folyamatosan egyeztetve a jobb fordíthatóság kedvéért megváltoztatta néhány szereplő nevét a regényben, pl.:

- Malina néni és Jurek bácsi, Jarinka, a késmárki barátnő szülei '*Lipták* (Liptáková)'
- Janó bácsi, Jarinka késmárki bácsikája, Lilliék szállásadója miután visszatérnek az evakuálásból '*Herr Mikula*'
- Teresa néni, a szakácsnő, aki az evakuáláskor a gyerekekkel megy '*Frau Hensel*'
- a cseh Katerina néni, Frida néni kártyatársaságának cseh tagja '*Frau Novák(ová)*'
- Aszmik, a szőrmekereskedő felesége Olmützben '*Frau Áskár*'

- Tulla néni, Herr Ludwig édesanyja 'Frau Ludwig'
- Lujzi néni, a zongoratanár 'Fräulein Luise' a német helyesírás szabályainak megfelelően.

Másutt a fordító dönt egy másik névváltozat mellett:

- Frau Alla 'Frau Prizbilla'

#### 4. FÖLDRAJZI REÁLIÁK FORDÍTÁSA

A regény Lilli Hartmann sorsán keresztül érzékletesen tárja elénk számos felvidéki német család megpróbáltatásait. Lilli családja csupán egy a sok sziléziai, pomerániai, szudétánémet, kárpátnémet, magyarországi vagy dunai sváb család közül, akiket a háború lezárulta után pusztán származásuk miatt kollektíven bűnösnek nyilvánítottak és szülőföldjükről elűztek. Sokan az egykori náci koncentrációs táborokba – például Dachaubá és annak altáboriba – kerültek, ahol embertelen körülmények között, sokszor éveken át sínylődtek. Az elűldözött németek közül sokakat gyakorlatilag rabszolgaként kezeltek: mezőgazdasági munkásként vagy cselédként dolgoztatták őket, miközben rendszeresen fizikai bántalmazást, megaláztatást és kínzást szenvedtek el. Néhányan életükkel fizettek – mindez kizárólag etnikai hovatartozásuk miatt történt velük. A kitelepített családokat a bombázások sújtotta Németországba, főként Bajorországba irányították, ahol gyakran katonai kényszerrel telepítették le őket az őslakos bajorok közösségébe. „Bajorország virágzó ország volt, amíg mi ide nem jöttünk. az iskolában a tanító néni ezt mondja, s Hansi véresre karmolva jön haza. Flüchtling és Lagerkind, a gyerekek énekelve, dallamra csúfolják” (Kováts 2019: 226) – nap mint nap hasonló atrocitásokkal kellett megküzdeniük a gyerekeknek az iskolában. „Németül beszélünk, gondolkodunk, álmodunk, de elég megszólalnunk, és elég, ha ránk néznek, tudják, hogy nem közülük valók vagyunk.” (Kováts 2019: 227)

A felvidéki földrajzi nevek az otthonát idézik és a békés gyermekkorra emlékeztetnek. A többnyelvű környezetnek megfelelően a regény német változatában a földrajzi nevek német megfelelőit használja a fordító: pl.: a Tátra csúcsai Kriván 'Das Krummhorn', Bibircs 'die Warze', Szekrényes 'der Kastenbergr', Karbunkulus-torony 'der Karfunkelturm', Gerlachfalvi, Nagyszalóki, Lomnici-csúcs 'die Gelsdorfer, die Schlagendorfer, die Lomnitzer Spitze'. A németek lakta falvak nevei mind a magyar, mind a német szövegben német nyelven szerepelnek: 'Glaserhau', 'Priwitz', 'Deutschproben', 'Rosenberg', míg a nagyobb városok nevei, mint pl. Késmárk 'Käsmark', Pozsony 'Pressburg' magyar–német párosításban. Az eredeti szövegben előforduló német szavak, mondatok a magyar szövegben többletjelentést hordoznak, a német nyelv a nyelvi és nemzeti identitás kifejezője és egyes esetekben az idegen elnyomással szembeni ellenállás eszközei: „a Heil Hitler helyett csak azért is Grüss Gottot köszöntem, s a himnuszban a Deutschland helyett Zipslandot

énekelttem” (Kováts 2019: 277). Amikor Novákyban négy férfi felszólítja Lillit és barátnőjét, hogy „Szlovákiában szlovákul” (Kováts 2019: 145) beszéljenek, félelmében nem képes szlovákul válaszolni, mire azok megverik és keresztet borotvál-nak a hajába. A trauma elől gondolataiban gyerekkora biztonságot nyújtó környe-zetébe menekül, a Zöld-tó mellé képzeletben magát és felidézi, ahogy Grósz tanár úr a Karbunkulus legendáját mondja. Ez a jelenet többször is visszatér a regényben, amikor a főhős sorsfordító pillanatokat él át és a varázslatos tájak (Zöld-tó partja, Lomnici-csúcs, Karbunkulus-torony) ismétlődő motívumai a meséknek is, amelyekkel Lilli a gyerekeket varázsolja el a nehéz helyzetekben. Az előzőtt német ajkú lakosság a ba-jorországi Blumenstadt lágerében igyekezett túlélni, ez volt a hazájuk, a szerény otth-onuk, amelyet egyéb hasonló hangzású településnevek analógiájára Barakkfalvának és Deszkaházának neveztek maguk között. A fordítónak a ’Barackingen’ és ’Bretter-hausen’ elnevezésekkel sikerült visszaadnia a nevek hangulatát és hangzásvilágát. A szereplők életében felvidéki otthonuk már csak emlék, melynek helyszínei a regény folyamán vissza-visszatérnek és nyelvi megformáltságuk identitásteremtő erővel bír.

## 5. ÖSSZEGZÉS

Tellinger Dusán *Az etnokulturémák szerepe a műfordításban* című tanulmányában V. Komisszarov orosz kutatóra hivatkozva kifejti, hogy mivel a fordítás olvasója nem minden esetben rendelkezik megfelelő háttérismeretekkel, elkerülhetetlen, hogy a fordító megmagyarázza vagy pótolja a szükséges információt, betoldásokat és magyarázatokat helyezzen el a fordításban. Különösen gyakran fordul ez elő, ha a forrásnyelvi szövegben személynevek, földrajzi nevek, a kulturális és a mindennapi élet különböző reáliái szerepelnek (Tellinger 2003: 125). Kováts Judit regényének német fordítását vizsgálva azt látjuk, hogy a fordító a legtöbb esetben nem alkalmaz betoldásokat, esetleg magyarázatokat, sokkal inkább kihagyásokat (pl.: Igazolvány, aláírás, Reichs-mark? ’Ausweis, Unterschrift’, Gregortól, az iskolaszolgáltól ’beim Schulwart’, magyarországi rokonaihoz utazott Budapestre ’zu den Verwandten nach Ungarn gefahren’). Kováts Judit elbeszélői stílusa lendületes, magával sodró, a fordító pedig az írói stílus megőrzése érdekében inkább lemondott a betoldó magyarázatokról még olyan esetekben is, ahol az olvasó nem minden esetben rendelkezik pontos ismeretekkel (pl.: gorál pásztorok ’goralische Hirten’ – lengyel–szlovák határon élő nyugati szláv népcsoport – vagy bulénerül ’Bulenerisch’ – német nyelvjárás a Gömör–szepesi-érchegység középső részén, elsősorban az egykori bányavárosban, Dobsinán volt használatos), hogy ne lassítsa le a történetmesélés lendületét.

A szerző szóbeli megkérdezéssel (oral history) tesz szert emlékekre, az ezekből kirajzolódó történelemkép az emberek története. Módszere nagyon időszerrű és sürgető is, mert mint Jan Assmann is írja, az eleven emlékezés még írásos társadalmak esetében sem terjed 80 évnél távolabbi múltba (Assmann 2004: 52). Kováts Judit

regénye egy adott kulturális és történelmi kontextusba ágyazott, így az olvasó és a fordító is rákényszerül, hogy mobilizálja a háttértudását, illetve, ha ez a tudása hiányos, akkor a regényben szereplő reáliák segítségével bővítheti azt. Drahot-Szabó Erzsébet úgy vélekedik erről, hogy „reáliák egyrészt egy ún. centripetális erővel, azaz koherenciaképző szereppel bírnak a szövegen belül”, másrészt „kimutatnak a szövegből, koherensen összefüggenek a kulturális szövegtérrel” (Drahot-Szabó 2013: 21). Az előforduló reáliák csoportosítása során világosan látszik, hogy a Vlahov- és Florin-féle osztályozás legtöbb pontjához találunk példákat a regényben, átölelik a regényben előforduló népcsoportok és egyének tágabb fizikai és ideológiai környezetét (ld. földrajzi reáliák, társadalmi-politikai reáliák), valamint a történelem viharait elszenvedő hétköznapi ember szűkebb életterét leíró kifejezéseket (pl. mindennapi élet reáliái, etnikai reáliák). A fordító számára különösen történelmileg beágyazottak a társadalmi-politikai reáliák, ezen belül a katonai rangok, katonai egységek. A magyar nyelvű regény szövegében az utóbbi csoportokhoz tartozó reáliák eredeti német és szlovák nyelven szerepelnek, ami erőteljesebb kapcsolódást fejez ki a kulturális szövegtérrel, mint a német nyelvű fordítás. A tulajdonnevek fordíthatatlansága a német nyelvű kifejezések, földrajzi nevek esetében nyer realitást, hiszen míg a német kifejezések a magyar szöveggörnyezetben a felvidéki német lakosság nyelvi és szociokulturális identitásának kifejezői, addig a német szövegben elveszítik ezt a kiemelt funkciójukat.

## IRODALOM

- Assmann, Jan. 2004. *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magas kultúrákban*. Fordította: Hidas Zoltán. Budapest: Atlantisz.
- Drahot-Szabó Erzsébet 2013. A reáliák mint intertextuális elemek a kulturális szövegtérben. A reália-frazeologizmusokról. *Fordítástudomány*, XV, 2. szám, 5–28.
- Dróth Júlia 2021. Fordítási stratégiák az elméletben és a fordítástechnika oktatásában. *Modern Nyelvoktatás*, 2021/3–4, 99–106.  
<https://doi.org/10.51139/monye.2021.3-4.99.106>
- Forgács Erzsébet 2004. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. In: Klaudy Kinga (szerk.): *Fordítástudomány. Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*, 6. évfolyam, 2. szám, Budapest: Scholastica Kiadó. 38–56.
- Heltai Pál 2013. Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány*, XV, 1. szám, 32–53.

- Horváth Futó Hargita – Hózsá Éva 2013. A kultúraspecifikumok átültetése Gion Nándor Virágos Katona című regényének fordításaiban. *Hungarológiai Közlemények*, XLIV/XIV. évf., 4, 74–86.
- Klaudy Kinga 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítás-technikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga 2018. Az átváltási műveletek rendszere. *Modern Nyelvoktatás*, 24 (2–3), 5–15.
- Klaudy Kinga 2012. *Bevezetés fordítás gyakorlatába angol/német/orosz fordítás-technikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy Kinga 2013. Nyelvi és kulturális aszimmetria a reáliák fordításában. In: Bárdosi V. (szerk.): *Reáliák – A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 86–91.
- Simon, Sherry 2004. A kultúra és a fordítás határainak újragondolása. Sári László ford. = N. Kovács Tímea vál.: *A fordítás mint kulturális praxis*. Sensus füzetek, Jelenkor Kiadó. 175–218.
- Szilágyi-Kósa Anikó 2022. Tulajdonnevek fordítása a gyakorlatban – nyelvi és kulturális megfontolások. *Fordítástudomány*, 24, 2. szám, 150–166.
- Tellinger Dusán 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány*, V. évfolyam, 2. szám, 58–70.
- Tellinger Dusán 2005. Az etnokulturémák szerepe a műfordításban. *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica*, Tomus X, Fasciculus 3, 123–129.

## Források

- Kováts Judit 2019. *Hazátlanok*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Kováts, Judit 2020. *Heimatlos. Die Geschichte einer Aussiedlung*. Fordította: Eva Zador. Wien: Nischen Verlag.